

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВІСТА Ш. С. ЛЮДКОВСЬКОГО З РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У 50-80-Х РР. XX СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Ця стаття присвячена діяльності відомого історика Ш. С. Людковського. Цей чудовий фахівець архівної справи половину свого життя присвятив роботі в Миколаївському обласному архіві. На основі існуючих джерел робиться спроба дослідити внесок Людковського в розвиток архівної справи та краєзнавства на Миколаївщині.

Ключові слова: історіографія, архів, історик, краєзнавство, відомий.

Эта статья посвящена деятельности известного историка Ш. С. Людковского. Этот замечательный специалист архивного дела половину своей жизни посвятил работе в Николаевском областном архиве. На основе существующих источников делается попытка исследовать вклад Людковского в развитие архивного дела и краеведения на Николаевщине.

Ключевые слова: историография, архив, историк, краеведение, известный.

This article is dedicated to the famous historian of SH. S. Lyudkovskoho. This wonderful specialist archives devoted half his life working in Mykolayev regional archive. On the basis of existing sources is an attempt to investigate the contribution Lyudkovskoho of the development archival affairs and regional studies in Mykolaiv.

Key words: historiography, the archives, historian, local history, famous.

Мабуть важко переоцінити роль особистості в історії. Когось плин часу підносить до вершин суспільного життя, когось – навпаки кидає в самий низ. Проте чимала кількість цікавих та непересічних особистостей перебуває в тіні своїх попередників, наступників, колег. Не оминула така доля і багатьох науковців. Таких людей все рідше згадують, а потім взагалі забувають про них. І це незважаючи на те, що внесок таких забутих діячів науки, культури та політики важко переоцінити. Одним з таких діячів є відомий раніше історик та провідний миколаївський архівіст 50-80-х рр. XX ст. Шнеер Самарович Людковський.

Метою статті є характеристика й оцінка діяльності відомого миколаївського історика Ш. С. Людковського в історіографії.

Шнеер Самарович Людковський не був корінним миколаївцем, проте більшу частину свого життя прожив саме у нашому місті. І не просто прожив, а присвятив себе вивченню історії Миколаєва. З 1952 до 1983 рр. Шнеер Самарович був незмінним директором Державного архіву Миколаївської області. А потім, аж до своєї кончини у 1987 році, працював старшим науковим співробітником.

Походив Шнеер Самарович Людковський з Чернігівщини. Народився 23 липня 1923 р. у м. Сновськ (нині Щорс). У червні 1941 р. Шнеер Людковський вступив до Ленінградського артилерійського училища, яке успішно закінчив. З червня 1942 і по червень 1945 рр. Людковський служив в діючій армії на фронтах Великої Вітчизняної війни. Після демобілізації він вирішив вступити у 1946 році на історичний факультет Київського державного університету. Після успішного завершення навчання Людковського направили до Миколаєва [29, с. 65]. В місті в той час гостро відчувався брак кваліфікованих спеціалістів з архівної справи. Як відомо, з початком Великої Вітчизняної війни Миколаївський обласний архів було евакуйовано до м. Куйбишев. Після звільнення Миколаєва від фашистів (28 березня 1944 р.) архів повернули назад до міста.

За роки війни та в перші післявоєнні роки архів поніс значні кадрові та матеріальні втрати. Фонди (ті, що збереглися) перебували в дуже поганому стані. Немає сумніву в тому, що в перші післявоєнні роки співробітники архіву провели величезну роботу по впорядкуванню та обробці збережених фондів, але саме на долю Людковського випало

непросте завдання відродити наукову цінність архіву та вивести його на новий, більш високий рівень. Тож перед Шнеєром Самаровичем стояла дуже не проста задача по впорядкуванню, збиранню і поверненню архівних матеріалів. Напевне, Людковський добре зарекомендував себе на новому місці, адже вже у 1952 році його призначили директором Миколаївського обласного державного архіву.

Щодо кола наукових інтересів Шнеєра Самаровича, то він активно займався проблемами революційного руху на Миколаївщині у 1905-1907 рр., боротьби більшовиків за владу на Миколаївщині у 1917-1920 рр., історичного краєзнавства. Крім того, він активно досліджував проблеми розвитку архівної справи та був відомим теоретиком у цій галузі. Як бачимо, Людковський займався дуже актуальними для свого часу питаннями і саме цим та величезною працьовитістю можна пояснити його успіх на науковій ниві.

За час своєї роботи в архіві директор доклав чимало зусиль для зміцнення матеріальної бази, особисто брав участь у створенні науково-довідкової системи архіву, сприяв комплектуванню фондів, піклувався забезпеченням та збереженням документів та ін. Отже, Людковський проявив себе і як чудовий адміністратор. Крім того, він зібрав в архіві кваліфіковані кадри. Дехто з його колишніх підлеглих працюють і донині.

Досліджуючи наукову діяльність Шнеєра Самаровича не можна обійти увагою один цікавий факт. Справа в тому, що працюючи на протязі багатьох років в Миколаївському обласному державному архіві науковець так і не отримав наукового ступеня. Це викликає подив, адже Шнеєр Самарович мав вільний доступ до фондів архіву. Крім того, Людковський користувався авторитетом і довірою в наукових колах не лише Миколаєва, а й усієї республіки.

Причини цього достеменно невідомі. В. П. Шкварець у своїй праці «Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого» [29, с. 67] вказує, що Людковський не зміг захистити дисертацію через своє єврейське походження. Таке припущення має право на життя, адже в особистому фонді Людковського, який зберігається в Державному архіві Миколаївської області (ДАМО), в тексті більшості теле – та радіопередач Людковського називають не Шнеєр Самарович, а Семен Самарович [5-7]. Тобто ім'я ніби видозмінене на російський манер. Можливо, автори випусків бажали, щоб ім'я «Семен» простіше сприймалося слухачами, бо ім'я «Шнеєр» для Миколаївщини є рідкісним. Так чи інакше, але ім'я змінили не випадково.

Звичайно ж, можна припустити, що Людковському навмисно «заважали згори» в питанні написання дисертації. В ті роки ставлення до громадян єврейського походження було досить неоднозначним: дехто ставився нормально, а хтось і недолюблював.

Дехто з працівників ДАМО, які, щоправда, побажали бути невідомими (можливо поки-що), стверджують, що ніяких перепон в написанні дисертації Шнеєру Самаровичу не створювали, просто в цьому не було необхідності. Чи це дійсно так – достеменно невідомо. Можливо, Людковський, через активну наукову діяльність, не мав часу для дисертації. Будемо плекати надію, що з часом вдасться пролити світ і на цей невідомий аспект життєдіяльності Ш. С. Людковського.

Шнеєр Самарович активно публікувався в різній періодичній та фаховій пресі («Український історичний журнал», «Архіви України», «Советские архивы», «Исторический архив», «Нева» та ін.) [13–16].

Крім того, Людковський мав декілька великих наукових робіт. У 1958 році він надрукував «Короткий довідник про архівні фонди й науково-довідкову бібліотеку Державного архіву Миколаївської області» [12]. У 1966 р. було опубліковано путівник «Миколаївський обласний державний архів» – перша подібна наукова праця на теренах Миколаївщини [21].

Шнеєр Самарович Людковський є автором книг: «Г. І. Петровський у Миколаєві», «Николаев. Страницы революционной славы. Путеводитель», збірника документів «Миколаєву – 200 років» [11; 17; 22]. Щодо останньої праці, то Людковський не встиг видати її за життя. Проте колеги, щоб увіковічнити його ім'я, внесли Шнеєра Самаровича до авторського колективу посмертно. Документи та матеріали, вміщені у збірнику, розкривають історію міста з часу його заснування до наших днів, розповідають про період його становлення як важливого центру суднобудування. Показано участь робітників Миколаєва в революційній боротьбі, в соціалістичній революції і зміцненні її завоювань; говориться про трудові подвиги робітників та інтелігенції Миколаєва в період довоєнних п'ятирічок, їх боротьба проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. Значна увага приділяється питанням вдосконалення соціалістичного суспільства, успіхам, яких досягли трудящі Миколаєва під керівництвом комуністичної партії в соціально-економічній, суспільно-політичній та культурній сфері. Звичайно ж, праця написана з «правильної точки зору», тобто не виходячи за рамки цензури кінця 80-х років ХХ ст.

Наукові досягнення Шнеєра Самаровича можна відмітити ще й тим, що він був членом редколегії та авторського колективу знаменитої праці «Історія міст та сіл Української РСР. Миколаївська область» (1971) [8]. Більше того, саме матеріали Миколаївського архіву, які особисто добирав і корегував Людковський, лягли в основу для написання цього тому. Робота була проведена просто величезна. Співробітникам необхідно було опрацювати всі фонди Миколаївського обласного архіву і по крихтам відібрати необхідні матеріали. Робота дуже кропітка та відповідальна. І Шнеєр

Самарович з честю впорався з цим нелегким завданням. Одночасно з роботою в архіві, Людковський був ще й секретарем редколегії Миколаївської газети «Південна правда» [5].

На сьогодні життєдіяльність Шнеєра Самаровича вивчена недостатньо. І це при тому, що про Людковського згадували і писали ще за життя. Причини цього криються в наступному. Як відомо помер дослідник у 1987 році – в період перебування. Далі був розпад СРСР (1991 р.) та «важкі» дев'яності роки, будівництво нової незалежної країни та ін. Про багатьох відомих діячів науки та культури просто забули.

Перші згадки, опубліковані в періодичній пресі, датуються кінцем 50-х років ХХ ст. В миколаївській газеті «Південна правда» за 2 квітня 1957 року була вміщена стаття А. Топорова «Лекція про революційні події на Миколаївщині» [2]. В своїй статті автор дає характеристику однойменній лекції Шнеєра Самаровича Людковського, проведеної в краєзнавчому музеї. Звичайно, лекція була прочитана на дуже високому рівні, враховуючи, що дана тема була однією з основних в колі наукових інтересів Шнеєра Самаровича.

У 1960 році світ побачила стаття А. Доленка [1]. Автор розповів про невідомі раніше факти в діяльності цієї славетної організації, які були віднайдені Людковським при опрацюванні архівних фондів.

У середині 1960-х років українські дослідники активно починають працювати над багатотомним виданням «Історія міст та сіл Української РСР» (1971). Не сиділи склавши руки і дослідники Миколаївщини. Саме на діяльності Шнеєра Самаровича у цьому напрямку і робився наголос в статті «Создадим яркие очерки об истории наших городов и сёл» в газеті «Южная правда» за травень 1964 року [26]. Стаття була надрукована з нагоди Обласної методичної наради, на якій Людковський виклав методику написання історичних нарисів. Тому не викликає подиву, що Шнеєра Самаровича призначили членом редколегії.

У січні 1965 року в газеті «Южная правда» була надрукована стаття «Сердечная благодарность рабселькорам и читателям» [25]. Редакція газети дякувала своїм постійним авторам за плідну роботу в підготовці номерів. Не обійшли увагою і Людковського, який, як відомо, входив до редколегії.

Наступного року М. Ніколаєв видав статтю «Ценное пособие» [20]. Вона була посвячена путівнику «Николаевский областной государственный архив» [21]. Автор статті подає критичний аналіз праці Шнеєра Самаровича і відмічає високий рівень путівника. Крім того, на теренах Миколаївщини це була перша подібна праця, тобто Людковський був новатором і чудово впорався з завданням. Його путівник не втратив своєї актуальності і сьогодні.

Неможливо обійти увагою і статтю О. Лукашова «Розповідають документи» [23]. У своїй статті автор помістив різноманітні фотографії,

які добирав для нього Людковський. Стаття стосувалась саме діяльності миколаївського архіву. Автор, також, подав характеристику фондів. Консультантом у О. Лукашова, звичайно ж, був Людковський, який підготував і необхідні архівні документи.

У січні 1968 року світ побачила стаття М. Дворнікова «Николаевщина – край революционный» [18]. Автор зазначав, що документи та матеріали, які відображали діяльність Червоної Армії на Миколаївщині в період Громадянської війни, йому надав директор Обласного державного архіву Шнеєр Самарович Людковський. Чи варто говорити, що директор особисто брав участь в зібранні всіх необхідних матеріалів.

У тому ж році на конференції, присвяченій 50-річчю радянської архівної справи з доповіддю виступив начальник Головного архівного управління при Раді міністрів СРСР Р. Белов [24]. Він відмічав важливість вивчення архівів та величезну цінність інформації, яка в них міститься. Цей високопосадовець не обійшов увагою успіхи в роботі Миколаївського архіву та відмітив діяльність директора архіву «товариша Людковського».

1971 року була надрукована стаття М. Кравченка «Для настоящего и будущего» [19]. Автор відмічав плідну діяльність Людковського по виявленню пам'ятних місць, пов'язаних з перебуванням на Миколаївщині соратників В. І. Леніна. Саме цей напрямок став одним з найго-ловніших в науковій діяльності Шнеєра Самаровича. За своє життя він підготував чимало наукових праць про перебування на Миколаївщині відомих більшовиків.

Плідна наукова діяльність дослідника була відмічена в статті Л. Кондрацького «Його ім'я в історії міста Николаева», яка була вміщена в газеті «Ленінська правда» за січень 1975 року [10]. Зазначена стаття – це, фактично, рецензія на книгу Людковського «Г. І. Петровський у Николаєві» [11]. Книга отримала дуже позитивний відгук.

У 1978 році, на честь 60-річчя ленінського Декрету про архіви, в газеті «Южная правда» дослідниця С. Ларіна вмістила статтю «Богатая память государства» [28]. Вона відмічала велику роботу, проведеної співробітниками миколаївського архіву по виявленню документів, пов'язаних з ім'ям В. І. Леніна. Крім того, в статті зазначалась необхідність подальшого і всебічного дослідження архівних фондів.

В лютому 1979 року редакцією газети «Южная правда» була організована наукова конференція. На ній з доповіддю про діяльність миколаївського архіву виступив і Шнеєр Самарович. Він познайомив слухачів з науковими досягненнями та перспективами подальшого розвитку архіву. Згодом матеріали конференції були надруковані в наступному номері газети [27].

Вперше в незалежній Україні про Людковського згадали лише у 1999 році. Цього року побачила світ чудова праця «Николаевцы, 1789 –

1999: *Энциклопедический словарь*» під редакцією М. Гаркуші [3, с. 201]. В ньому зібрані біографії та цікаві факти про багатьох відомих миколаївців. Знайшлося місце і для нашого відомого архівного працівника – Шнеєра Самаровича Людковського.

У 2003 році учні та соратники Шнеєра Самаровича Л. Л. Левченко та Л. І. Огорокова в часописі «Джерело» подали невелику статтю про свого чудового наставника [9]. В ході написання цієї статті авторами активно використовувались матеріали з особистого архіву Шнеєра Самаровича. Автори статті особисто знали Людковського та працювали під його керівництвом, тому стаття заслуговує на увагу, адже Л. Огорокова та Л. Левченко є прямими свідками життєдіяльності Шнеєра Самаровича. Кому ж, як не їм, розказувати науковцям про цю непересічну особистість.

А вже через два роки – у 2005 була надрукована праця В. П. Шкварця «Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого». Як відомо, це перша подібна праця на теренах України. В ній поміщені нариси про багатьох забутих раніше миколаївських істориків та краєзнавців. Є нарис і про Ш. С. Людковського [29, с. 65–67].

Як бачимо, наукових праць про діяльність Шнеєра Самаровича не так багато як хотілось би. Тому існує величезна необхідність в подальшому всебічному дослідженні життєдіяльності такого заслуженого науковця як Людковський.

Незважаючи на обмежену кількість літератури з означеної теми, неможна не згадати про особистий архів Шнеєра Самаровича, який нині знаходиться в Державному архіві Миколаївської області [4]. Всього там міститься 72 справи. Цей багатющий пласт матеріалів ще недостатньо вивчений, але особистий фонд Людковського дуже допомагає дослідникам. І навіть в цьому є заслуга Шнеєра Самаровича. Він був архівним працівником більшу частину свого життя, і не просто був. Шнеєр Самарович буквально «жив» архівом, як

бачимо, навіть по відношенню до себе. Можливо, Людковський здогадувався, що його життєдіяльність колись будуть вивчати. Напевне, про це ми ніколи не дізнаємось.

З 1951 р. і до своєї кончини Шнеєр Самарович працював з архівними документами і за цей час дослідив величезну кількість матеріалів. Цим, напевне, і можна пояснити те, що він збирав свій особистий архів, з якого потім створили окремий фонд. За матеріалами фонду Людковського можна вчитись працювати в архіві: по крихтам збирати цінні матеріали та використовувати їх у написанні різних наукових праць.

На завершення хотілось би зазначити, що хоч Шнеєр Самарович Людковський і не був корінним миколаївцем, проте присвятив себе саме вивченню нашого краю. Його внесок в розвиток історичної науки в краї важко переоцінити. Забутий на протязі багатьох років, сьогодні цей славетний історик повертається із забуття, а його справу продовжують його колеги, учні та прихильники.

Таким чином, у 50-80-х рр. ХХ ст. у розвитку архівної справи на теренах Миколаївщини величезна заслуга належить тодішньому директору Миколаївського обласного архіву Шнеєру Самаровичу Людковському. Завдяки його плідній роботі історична наука на Миколаївщині, зокрема краєзнавство, вийшла на новий якісний рівень. Сьогодні цю роботу продовжують його учні та колеги.

Нині архів – це справжня скарбниця для дослідників. Чимало фондів опрацьовано, але величезна кількість документів ще чекає своїх поціновувачів. На жаль, на сьогоднішній день, методика роботи з архівними документами мало чим відрізняється від методики радянських часів. Робота з архівними матеріалами – заняття дуже кропітке та потребує багато часу. Новітні технології ще не дістались до цієї сфери наукової діяльності. Маємо надію, що архівна справа активно розвиватиметься і в подальшому. А допоможе в цьому технічний прогрес та інноваційні технології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доленко А. Герои живут вечно. Новое о Партизанской искре / А. Доленко // Известия. – 1960. – 10 января.
2. Топоров А. Лекція про революційні події на Миколаївщині / А. Топоров // Південна правда. – 1957. – 2 квітня.
3. Гаркуша Н. Николаевцы, 1789–1999: Энциклопедический словарь. – Николаев, 1999. – 374 с.
4. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-5788, оп. 1.
5. ДАМО, ф. Р-5788, оп. 1, спр. 53, арк. 1.
6. ДАМО, ф. Р-5788, оп. 1, спр. 54.
7. ДАМО, ф. Р-5788, оп. 1, спр. 55.
8. Історія міст та сіл Української РСР: в 26 т. Миколаївська область. / ред. П. Т. Тронько та ін. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1971. – 680 с.
9. Левченко Л. Л. Ш. С. Людковський – краєзнавець, історик-архівист, громадський діяч / Л. Л. Левченко, Л. І. Огорокова // Джерело. – 2003. – № 1(1).
10. Кодрацький Л. Його ім'я в історії міста Миколаєва / Л. Кодрацький // Ленінська правда. – 1975. – 11 січня.
11. Людковський Ш. С. Г. І. Петровський у Миколаєві / Ш. С. Людковський. – Одеса : Маяк, 1974. – 62 с.
12. Людковський Ш. С. Короткий довідник про архівні фонди і науково-довідкову бібліотеку архіву Миколаївської області / Ш. С. Людковський. – Миколаїв, 1958. – 30 с.
13. Людковський Ш. С. З історії архівного будівництва на Миколаївщині (1917 – 1925 рр.) / Ш. С. Людковський // Науково-інформаційний бюлетень. – 1958. – № 2. – С. 13–18.
14. Людковський Ш. С. З історії архівного будівництва на Миколаївщині (1925–1967 рр.) / Ш. С. Людковський // Архіви України. – 1968. – № 3. – С. 13–18.
15. Людковський Ш. С. Архів і пам'ятки історії / Ш. С. Людковський // Архіви України. – 1973. – № 6. – С. 17–19.
16. Людковський Ш. С. Миколаївський морський торговий порт. (До 100-річчя з дня заснування) / Ш. С. Людковський // УДЖ. –

1962. – № 4. – С. 23–27.
17. Людковский Ш. С. Николаев: Страницы революционной славы: Путеводитель. / Ш. С. Людковский. – Одесса : Маяк, 1986. – 111 с.
  18. Дворников М. Николаевщина – край революционный... / М. Дворников // Южная правда. – 1968. – № 24.
  19. Кравченко М. Для настоящего и будущего / М. Кравченко // Южная правда. – 1971. – № 221.
  20. Николаев М. Ценное пособие / М. Николаев // Южная правда. – 1966. – 22 октября.
  21. Миколаївський обласний державний архів: Путівник / Упоряд. : Ш. С. Людковський, В. В. Блябліна та ін. – К.: Наукова думка. – 1966. – 295 с.
  22. Николаеву 200 лет: 1789 – 1989. Сборник документов и материалов. / И. Быченков, Л. Климова, Ш. Людковский / Ред. В. Матвеев, К. Восьмирко. – К. : Наукова думка, 1989. – 400 с.
  23. Лукашов О. Розповідають документи / О. Лукашов // Південна правда. – 1966. – № 20.
  24. Белов Р. История в миллиардах страниц: к 50-летию советского архивного дела / Р. Белов // Правда. – 1968. – № 151.
  25. Редакция газеты «Южная правда» Сердечная благодарность рабселькорам и читателям // Южная правда. – 1965. – 17 января.
  26. Редакция газеты «Южная правда» Создадим яркие очерки об истории наших городов и сёл: материалы Областного методического совещания // Южная правда. – 1964. – 26 мая.
  27. Редакция газеты «Южная правда». Научная конференция // Южная правда. – 1979. – 25 февраля.
  28. Ларина С. Богатая память государства: к 60-летию ленинского Декрета об архивах / С. Ларина // Южная правда. – 1978. – 20 мая.
  29. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого : [підручник]. – 2-ге вид., випр., доп. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 148 с.

Рецензенти: д.і.н., проф. В. П. Шкварець, к.і.н. Л. Л. Левченко

© Авраменко Олег Ігорович, 2011

Стаття надійшла до редколегії 01 листопада 2011 р.